

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

КОБЗАР
ВИБРАНІ ТВОРЫ

РЕГЕНСБУРГ, 1945

СЕРІЯ «УКРАЇНСЬКА КЛЯСИКА»

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

КОБЗАР

(ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ)

**о 85-літті зо дня смерти Т. Г. Шевченка і до
століття зо дня написання «Заповіту»**

Регенсбург

1946

Тексти творів Т. Шевченка передруковано
з книжки: Шевченко—Кобзар.

Видання 4. Київ «Книгоспілка» 1929.

Видання Спілки »Українське Мистецтво«,
кооператива з обмеж. порукою в Регенсбурзі.

Permitted by authority of Military Government

Satz und Druck:
Friedrich Pustet, Graphischer Großbetrieb, Regensburg

...Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово!..

(«Подражаніє XI псалму»)

* * *

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

(«Кавказ»)

* * *

А всім нам вкупі на землі
Едномисліє подай
І братолюбіє пошли!

(«Молитви»)

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

Геніальний поет українського народу Т. Г. Шевченко народився 25. II (9. III) 1814 року в с. Морицях, Звенигородського повіту на Київщині в убогій хаті селянина-кріпака. Тяжкий життєвий шлях довелося пройти Шевченкові, поки він став відомим поетом. Дев'ятирічною дитиною залишився він без рідної матері, а через два роки потерп і батько, знесилений тяжкою панщиною. Багато знущань і поневірянь довелося зазнати малому Тарасові від злой мачухи. Дитинство і юнацькі роки прожив Шевченко у наймах у чужих людей: був він наймитом у дяка, панським чередником, понижачем у кухаря, а пізніше козачком-слугою у пана. Куди їхав пан, туди мусів їхати і Тарас. А тому довелося Шевченкові вже на 16 році свого життя покинути Україну і помандрувати разом із паном на чужину. Помітивши у Шевченка великі здібності до малювання, пан віддав його в науку до майстра. Слючатку Шевченко вчився у Вільні, потім у Варшаві у відомого майстра-маліяра Лямпі.

Незабаром пан переїхав до Петербургу, і Тарас разом із панською челяддю примушений був іти пішки з Варшави до Петербургу.

У Петербурзі Шевченко опинився у звичайного мальяра-ремісника, який заставляв його розмальовувати мости та паркани.

У вільний від роботи час в ясні літні білі ночі Шевченко часто ходив до Літнього Саду і змальовував там з натури чудові статуї. Одного разу він зустрівся тут з художником Сошенком. Завдяки Сошенкові Шевченко познайомився з видатними діячами української і російської літератури та мистецтва — з Гребінкою, Жуковським і Брюлловим. Ці люди, високо цінуючи великий талант Шевченка, викупили його з кріпацтва. Це було 22. IV. 1838 р.

З надзвичайною енергією і величезним захопленням уявся Шевченко до науки. В Петербурзькій Академії мистецтв Шевченко був одним із найкращих учнів. За свої високоталановиті мальарські праці він дістав декілька нагород.

Але незрівняно більшу цінність і більше значення мала поетична діяльність Шевченка, яку він розпочав ще до 1838 року. Перша збірка поезій Шевченка п. и. «Кобзар» вийшла в світ 1840 р. Не можна описати те надзвичайно сильне враження, яке зробив «Кобзар» на земля-

ків. Скінчивши Академію і діставши диплом вільного художника, Шевченко після довгої розлуки з рідним краєм влітку 1843 року поїхав на Україну.

В наступні два роки Шевченко також подорожував по Україні, зарисовуючи на замовлення Археографічної Комісії старовинні пам'ятки історичного минулого України. Ці три літа — 1843 — 1845 рр. — мали велике значення в розвитку творчості Т. Шевченка. За ці три літа Шевченко написав найсильніші і найкращі свої твори. «Сон», «Кавказ», «Посланіє», «Великий Льох», «Еретик», «Наймичка» — це ті вершини, яких досягла могутня Шевченкова поезія за ці роки.

Сто літ тому на Різдво 1845 року (за старим стилем) написав Шевченко свій найславніший твір — «Заповіт», що став для нас нашим національним гімном, що показав нам єдино вірний шлях до визволення України — шлях збройної боротьби за Волю України, шлях, який неминуче приведе нас до перемоги.

Року 1847 за участь у таємному «Кирило-Методієвському Братстві» та за написання революційних віршів, спрямованих проти російської царської деспотії та проти жахливого соціального ладу — кріпацтва — Шевченко був заарешто-

таний. 10 років пробув він у неволі, спочатку в Оренбурзі, а пізніше в Новопетровському форти — на березі далекого Каспійського моря. Тяжка «салдацька» муштра, пильний догляд, а найгірше — заборона писати і малювати — створили неможливі умовини для поета і художника. Та не зважаючи на суворі заборони царя, Шевченко таємно продовжував писати свої поезії, повні почуття великої любові до страдниці України, повні глибокої туги за Рідним Краєм.

Але ці тяжкі роки не зломили величнього гордого духу Шевченка. «Караюсь, мучусь, але не каюсь» — писав Шевченко у своєму Ішоденнику.

Року 1857 Шевченко здобув волю, та тяжке заслання зломило його здоров'я. Останні роки свого життя прожив Шевченко у Петербурзі, і тільки зрідка він мав можливість на короткий час їздити па Україну. У своїх поетичних творах останнього періоду творчості, Шевченко залишився таким же, як і в пайкращі роки свого життя. З надзвичайною силою свого великого таланту, Шевченко виступав з гнівним палким протестом проти московського самодержавія, проти національного і соціального гніту. Він закликав до боротьби за визволення поневоленого українського народу, він вірив у перемогу Правди, у неминучу перемогу нашої Національної ідеї.

26. II (10. III) 1861 року, після довгої недуги, помер геніальний Поет, Пророк і Борець за Волю України Великий Шевченко. Але ніколи не вмре його могутня поезія, вона вічно житиме в серцях нашого народу, вона вічно будитиме в нас пай-святіші, найблагородніші почуття любові до Рідного Краю, поетичне Слово Великого Кобзаря вічно стоятиме на сторожі національних інтересів Українського Народу. Першу частину Великого «Заповіту» Шевченка наші земляки з честю викинали — згідно з волею поета його поховали «перед степу широкого — на Вкраїні милій», на високій Кацевській горі, звідки видно «і Дніпро, і кручі», звідки «чуті, як реве ревучий».

З А П О В І Т¹)

**Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій.**

**ІЦоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.**

**Як понесе з України
У синеє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога.**

**Поховайте та вставайте,
Найдани порвіте**

І вражено злого кров'ю
Волю окропіте.

І мене в сім'ї великий,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлім тихим словом.

25. XII. 1845.

I.

**Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!..**

* * *

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..
Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали слізози — чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, защо проклинаю долю,
Чого нужу світом... «Нічого робить!» —
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав? Може, і вгадав.

Може найдеться дівоче
Серце, карі очі,
ІЦо заплачуть на ці думи, -
Я більше не хочу...
Одну слізозу з очей нарих,
І — пан над панами!

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

— 0 —

За карії оченята
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову;
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі.
За степи та за могили,
ІЦо на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співати на чужині.
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькії
В Україні витають —

— 16 —

Там широко, там весело
Од краю до краю... —
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилася, гарцювала
Козацька воля,
Там шляхтою, татарами
Засівала поле;
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягla спочити... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний²)
Сторожем літає,
А про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Всё співають, як діялось,
Сліпі небораки,
Бо дотепні. А я... а я
Тільки вмію плакать,
Тільки слези за Україну,
А слова — немає...
А за лихе — та цур йому!
Хто його не знає?!

А надто той, що дивиться

На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою
Не накличу собі долі
Коли так не маю...
Нехай злидні живуть три дні,
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думна, як той ворон,
Літає та кряче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком — люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої слізози —
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
Отане то! А що робить?
Журба не поможе.

Хто ж сироті завидує,
Карай того, Боже!

— 0 —

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

Петербург (1839)

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилася?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— «Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток виглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широкім світі.
Панувала... Ой, Богдане³!,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
ІЦо, колишучи, співала
Про свою недолю,
ІЦо, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала, —
У колисці б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,

На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай рие, розкопує, —
Не своє шунає...
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та поможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Помагайте ж, недолюдки,
Матір катувати!»

Начетверо рознапана
Розрита могила...
Чого вони там шукали?
ІЦо там схоронили
Старі батьки?

Ех, якби то...

Якби то знайти те,
ІЦо там схоронили,
Не планали б діти,
Мати б не журилась...

9. X. 1843
Березень

ЧИГИРИН⁴⁾
М. С. Іщенко⁵⁾

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає;
Над землею летять літа,
Дніпро висихає;
Розсипаються могили,
Високі могили,
Твоя слава... і про тебе
Старче малосилий,
Ніхто їй слова не промовить,
Ніхто їй не покаже,
де ти стояв. Чого стояв?
І на сміх не снаже!
Защо ж боролись ми з ляхами?
Защо ми різались з ордами?
Защо скородили списами
Московські ребра? Засівали
І рудою поливали
І шаблями скородили.
ІЦО ж на ниві уродилось?!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

А я юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла.
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу oddала,

А надію

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
На неокрайнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Чигрине, Чигрине!
Мій дружє єдиний!
Проспав еси степи, ліси
І всю Україну;
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть гетьмані!

Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову

Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, виную я з його
До старого плуга
Новий леміш і череслю;
І в тяжні упруги
Може зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої сльози, —
Мої щирі сльози.
Може, зайдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!
Може... може... а між тими,
Між ножами — рута
І барвінок розі'ється,
І слово забуте,
Моє слово тихосумне,
Богобоязливе
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,

І мене згадає...
Слово мое, сліззи мої, —
Раю ти мій, раю!
Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

Москва. 1844. 19. II.

ДО ОСНОВ'Я НЕНКА⁶)
(Уривок)

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питаютъ:
«Дѣ то наші діти ділісь?
Дѣ вони гуляютъ?»
Чайна скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;

Питаються у буйного:
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Вернітесь! Дивітесь:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла.
Вернітесь!..»

— «Не вернуться!» —

Загуло, сказало
Сине море. — «Не вернуться,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, синє:
Така їхня доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмані,
Не покриють Україну
Червоні жупани, —
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче:
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,

— 26 —

Тільки ворог, що сміється.
Сміяся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине, —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
ІЦо діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине;
Отече, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово...

Петербург. (1839)

II.

Встане Україна...

**І МЕРТВИМ І ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕННИМ
ЗЕМЛЯКАМ МОІМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ
МОЄ ДРУЖНЕЕ ПОСЛАНІЕ**

«Аще кто речет, яко люблю
Бога, а брата своего ненавидит,
ложь есть...»

Соборн. посл. первое апостола
Иоанна, гл. IV, ст. 20.

І смеркає, і світає,
День Божий минає,
І знову люд потомнений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних, —
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —

Людей запрягають
В тяжкі ярма; оруть лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!

Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтесь, братайтесь!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! Волі!
Братерства братнього...

Найшли,

Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Цо Бог создав вас не на те,
Цоб ви неправді поклонились!
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця правди дозріватъ
В німецькі землі, не чужї
Претеся знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді оставсь би сиротою
З святыми горами Дніпро!

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Цоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде;

Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настанє суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... І не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленеться
Своїми синами!
Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
ІЦо вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко, глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять.

Нікби вчились так, як треба,
Іо й мудрость би була своя;
А то залишете на небо:
«І ми — не ми, і я — не я!»⁷⁾
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я!
Га куций німець узлуватий,
А більш нікого...» — «Добре, брате!

ІЦо ж ти такеє?»

«Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм!»
Отак то ви навчаєтесь
У чужому kraю!
Німець скаже: «Ви моголи».
«Моголи! Моголи!
Золотого Тамерлана⁸⁾
Онучата голі!»
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яни! Слав'яни!
Славних прадідів великих
Правнуки погані!»
І Коллара⁹⁾ читаєте
З усієї сили,
І Шафарика¹⁰⁾, і Ганна¹¹⁾,
І в слав'янофіли¹²⁾
Так і претесь... і всі мови

Слав'янського люду, —
Всі знаєте, а своєї
Дась-бі! — «Колись будем
І по-своюму глаголатъ,
Як німець покаже,
А до того й історію
Нашу нам розкаже,
Отоді ми заходимось!»

Добре заходились
По німецьному показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люди.
А гвалту! а крику!
«І гармонія, і сила,
Музика, та й годі!
А історія? Поема
Вольного народу!
Що ті римляни убогі!
Чорт-зна що — не Брути!¹³⁾
У нас Брути і Коклеси¹⁴⁾
Славні, незабуті!..
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,

Степом укривалась!»
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!..
Подивітесь лишень добрe,
Прочитайте знову
Тую славу, та читайте
Од слова до слова;
Не мінайте ані титли¹⁶),
Ніжে тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чи є сини? Яких батьків?
Ким, за що закутi!..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого ж ви чванитесь, — ви
Сини сердешної України?
ІЦо добре ходите в ярмі,
ІЦе лучше, як батьки ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили!
Може чванитесь, що братство¹⁶)

Віру заступило?
ІЦо Синопюм, Трапезунтом¹⁷)
Галушки варило?
Правда, правда: наїдались
А вам тепер вадить
І на Січі мудрий німець¹⁸)
Картопельку садить;
А ви її купуєте,
Істе на здоров'я,
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
ІЦо картопля родить?
Вам байдуже, — аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та її вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої найдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше ляха свої діти
Ії розпинають;

Замість пива — праведную
Кров із ребер точать, —
Просвітити, нахутъ, хочуть
Материні очі
Современними огнями,
Повести за віном,
За німцями недоріку,
Сліпую наліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!
Показуйте!.. За науку —
Не турбуйтесь! — Буде
Материна добра плата:
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих!
Не дуріте самі себе!

Учітесь, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь, —
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,

Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають,
Чужі люди проганяють,
І немає злому,
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину...
Отака то наша слава,
Слава України!..

Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щэб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?..
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,

Запланана мати!
Благословить дітей своїх
Твердими руками,
І діточок поцілує
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Новий засіяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

В'юниця. 14. XII. 1845.

С У Б О Т І В

Стойть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока,
Ото церков Богданова.
Там то він молився,
ІЦоб мосжаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:

Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
ІЦо й за труди не находять.
Отак то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така дяна...
Церков - домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила, —
Байстрони Екатерини
Сараною сіли.

Отаке то, Зіновію,¹⁹⁾
Олексіїв²⁰⁾ друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
Кажуть, бачили, що «все то те
Таки й було наше,
ІЦо вони тільки наймали
Татарам на пашу

Та полякам...» **Може й справді!**
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Стороннії люди...
Не смійтесь, чужі люди!
Церков - домовина
Розвалиться... а з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

21. X. 1845
Мар'їнське

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ²¹⁾ Містерія²²⁾

«Положил еси нас поношеннє
соседом нашым, подражаніе и по-
ручаніе сущым окрест нас.

Положил еси нас в притчу во
языцех, покиванію главы в лю-
дех».

Псалом XLIII, ст. 14—15.

ТРИ ДУШІ

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві, — «Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди!
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох,
Коли б вже швидше розкопали!
Тоді б у рай нас повпускали;
Бо так сказав Петрові Бог:
«Тоді у рай їх повпускаеш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох».

Перша душа
Як була я людиною,

То Прісю звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала;
Отут було на цвінтари
Я з дітьми гуляю,
І з тим Юрасем²³⁾ гетьманенком
У піжмурки граєм;
А гетьманша, було, вийде
Та й клинне в будинок.
Онде клуня: отам мені
І фиг і родзинок,
Всього мені понадає
І на руках носить.
А з гетьманом як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки
Носить і цілує...
Отак то я в Суботові
Росла, виростала! —
Як квіточка, і всі мене
Любили й вітали,
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Ta й ще чорнобрива!

Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене як на тєє
Й рушники вже ткались.
От-от була б подавала,
Та лихо зустріло!
Вранці-рано, в Пилипівку²⁴),
Якраз у неділю,
Побігла я за водою.
Вже й криниця тая
Замуліла і висохла!
А я все літаю...
Дивлюсь — гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та вповні шлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати!..
І вже ледве я наледве
Донесла до хати
Оту воду.... Чом я з нею
Відер не побила?..
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за що караюсь,

От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають!»

Друга душа
«А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
ІЦо цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин²⁵⁾ славний
Москва вночі запалила,
Чечеля²⁶⁾ убила,
І малого і старого
В Сейму²⁷⁾ потопила.
Я між трулами валялась
У самих палатах
Мазепиних.. Коло мене
і сестра і мати
Зарізані, обнявшися,
Зо мною лежали.
І насилу то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
ІЦо вже я просила
Московського копитана,

ІЦоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я схovalася
На тім пожарищі!
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя очувати,
Як вертавсь із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини... а він мені
Махає рукою:
Каже коня напоїти.
А я й напоїла..
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала.
А назавтра, як цар вийшов —
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,

Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На угілля попалили!..
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
А за що мене карають,
Я й сама не знаю.
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила...
ІЦо цареві московському
Коня напоїла!..»

Третя душа

«А я в Каневі родилась;
ІЦе й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На рунах носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я й не знаю,
Чи юсти хотілось,
Чи, може, що в маленької

На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок: а в галері
Князі і всі сили, —
Воєводи... а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарство²⁸⁾)
Й досі непускають!
Чи я знала, ще сповита,
ІЦо тая цариця —
Лютий ворог України,
Гелодна вовчиця!
Скажіте, сестриці?

Смеркається. Полетімо
Ночувати в Чуту²⁹⁾!
Якщо буде робитися,
Відтіль буде чути!»

Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

ТРИ ВОРОНИ³⁰⁾

Перша

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
 Та повіз у Київ
 Та продав злодіям
Той крам, що на крав³¹⁾.

Друга

Я в Парижі була,
Та три золота з Радзивилом
Та Потоцьким пропила³²⁾.

Третя

Через мост ідет чорт,
 А коза по воде:
Быть беде! Быть беде!

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторін, і сіли
На маяку³³⁾, що на горі,

Посеред лісу, усі три;
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі,
ІЦо дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

П е р ш а

Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сибір, та в одного
Декабриста³⁴⁾ викрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Й є чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Е чим поживиться?
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Т р е т ی я

Е, сестрица, много!
Три указа накаркала
На одну дорогу³⁵⁾...

П е р ш а

На яку це? На ковану?
Ну вже наробила!

Третя

Да шесть тисяч в однай верстве
Душ передушила...

Перша

Та не бреши, бо тільки п'ять,
Та й то з фоном Корфом!³⁶⁾)
Іще й чваниться, показує
На чужу роботу!
Капустниця закурена!
А ви, мосці-пані³⁷⁾),
Бенкетуєте в Парижі?
Поганці погані!
ІЦо розлили з річку крові
Та в Сибір загнали
Свою шляхту³⁸⁾), то вже й годі,
Ач як вельможна пава!

Друга й третя
А ти що зробила?

Перша

А дзуски вам питатъ мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала!
Дивись які! Карамзина³⁹⁾),
Бачиш, прочитали!

Та й думають, що ось то ми!
А дзусь, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!

Друга

Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
ІЦо до-світа упилася...
А та, що й проспалась!

Перша

Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями:
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла!..
А з вольними козаками
ІЦо я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродаюла?
Та й живущі ж, проклятущі!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала,
Ні, встали погані
Із шведською⁽¹⁰⁾) приблудою...
Та й тоді ж творилось!

Аж злішаю, як згадаю...
Батурин спалила,
Сулу⁴¹) в Ромні загатила,
Тільки старшинами
Козацькими... а такими,
Просто козаками,
Фінляндію⁴²) засіяла,
Насипала бурта
На Орелі⁴³)... на Ладогу⁴⁴)
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила,
І славного Полуботка⁴⁵)
В тюрмі задушила.
Отоді то було свято!
Аж пекло злякалось,
Матір божа у Ржавиці
Вночі заридала!

Т р е т յ

И я таки пожила:
С татарами помутила⁴⁶),
С Мучителем покутила⁴⁷),
С Петрухону попила,
Да немцам запродала⁴⁸).

П е р ш а

Та ти добре натворила:

Так кацапів закріпила
У німецькі кайдани, —
Хоч лягай та й засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!?
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила, —
Як тих вошей розвела:
Все вельможній байстрята!⁴⁹)
Вже ж і Січ їх біснувата
Жидовою поросла,
Та й москаль — незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!
І я лютая, а все-таки
Того не зумію,
ІЦо москалі в Україні
З козаками діють!
Ото указ надрукують:
«По милості божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й негоже!»
Тепер уже заходились
«Древности» шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти, —
Все забрали любісінько!

Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають?
Трошкни, трошкни б підохдали,
І церква б упала...
Тоді б разом дві руїни
В «Пчелі»⁵⁰) описали...

Друга й третя
Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

Перша

Таки й на льох! Та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родитися близнята.
Один буде, як той Гонта⁵¹),
Катів катувати!
Другий буде... оце вже нам!..
Катам помагати; —
Нам вже в череві щипає...
А я начитала,
ІЦо як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрює,
Й брата не покине!
І розпустить правду й волю

По всій Україні!⁵²⁾
Так от бачите, сестриці,
ІЦо тут компонують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!

Т р е т յ

Я золотом растопленним
Залью ему очі!..

П е р ш а

А він, клятий недолюдок,
Золота не хоче!

Т р е т յ

Я царевими чинами
Скручу ему руки!..

Д р у г а

А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!..

П е р ш а

Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Київом

Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином⁵³⁾
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!.. Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Іванами
Обох буде звати!
«Полетімо!..» Полетіли
Й летячи співали:

П е р ш а
«Попливів наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!»

Д р у г а
«Побіжить наш ярчук⁵⁴⁾
В ірій їсти гадюк
Зо мною».

Т р е т ی я
«Как хвачу, да помчу, —
В самий ад полечу
Стрелою!»

ТРИ ЛІРНИКИ

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботов про Богдана
Мирянам співати.

П е р ш и й

ІЦо то, сказано — ворони:
Уже й помостили!
Мов для їх те сідало
Москалі зробили.

Д р у г и й

А для кого ж? Чоловіка,
Певне, не посадять
Лічить зорі...

П е р ш и й

Ти то кажеш!
А, може, й посадять
Москалика або німця;
А москаль та німець
І там найдуть хлібець.

Т р е т і й

ІЦо це таке верзете ви,
Які там ворони,

Та москалі, та сідало?
Нехай Бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити?
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

Другий

А може й так! Так на чорта ж
Іх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
ІЦо й хмари достанеш,
Як вилізти...

Третій

Так отже що!
Ото потоп буде.
Пани туди повилазять
Та дивиться будуть,
Як мужики тонутимуть.

Перший

Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті фігури он для чого:
ІЦоб люди не крали
Води з річки та щоб нишком

Піску не орали,
І що скрізь отам за Тисмою.

Другий

Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреші!
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Е хліба в торбині,
То посідаєм в пригоді,
Поки сонце встане...
Посідали. А хто, братці,
Співа про Богдана?

Третій

Я співаю і про Ясси⁵⁵),
І про Жовті-води⁵⁶),
І містечко Берестечко⁵⁷).

Другий

В великий пригоді
Нам сьогодні вони стануть:
Бо там коло льоху
Базар люду наскідилось,
Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!

Ану, заспіваєм
Проби ради!

П е р ш и й

Та цур йому!
Лучше полягаєм
Та виспимось! День великий:
ІЦе будем співати.

Т р е т і й

І я кажу. Помолимось
Та будемо спати.

Старці під берестом заснули.
ІЦе сонце спить; пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись.
І заходилися копать.
Копають день, копають два,
На третій насилиу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили,
Поставили караули —
Ісправник аж просить,
ІЦоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате,

Подивилось: «Треба, каже,
Свэди розламати!
Верней дело!..» Розламали,
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
ІЦо сонечно побачили.
От добро Богдана:
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Якби в форменних, то добре:
Вони ще б здалися!..
Засміялись... А ісправник
Трохи не сказався! —
ІЦо нічого, бачиш, взяти;
А він же трудився!
І день і ніч побивався,
Та в дурні й убрався.
Якби йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
ІЦоб знов, як дурити
Правительство!! Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка⁵⁴) в піку пише,
По-московській лає
Увесь народ. І на старців

Моїх налітає:
«Ви що делаете, плуты?!»
«Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана...»
«Я вам дам Богдана!..
Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про такого ж мошенника!»
«Нас, пане, навчили...»
«Я вас навчу! Завалить им!»
Взяли й завалили —
Випарили у московській
Бані-прохолоді.
Отан пісні Богданові
Стали їм в пригоді!!

Так малий льох в Суботові
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
Іще й не дошукалась...

Мар'їнське. 1845. 21. X.

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ
XLIII⁵⁰)

Боже, нашими ушами
Чули твою славу
І діди нам розказують
Про давні криваві
Тії літа, як рукою
Твердою Своєю
Розв'язав Ти наші руки
І покрив землею
Трупи ворожі. І силу
Твою восхвалили
Твої люди і в покої,
В dobrі одпочили,
Славя Господа. А нині!..
Покрив єси знову
Срамотою Свої люди, —
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть... Без плати
І без ціни oddав єси
Ворогам проклятим;
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам;
Покинув нас, як в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,

На нас головами;
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираєм;
Не молимось чужим богам,
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу,
Побори ж і другу,
Це лютишү!.. Встань же, Боже,
Вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорби забувати?
Смирилася душа наша,
Жити тяжко в оковах!
Встань же, Боже, — поможи нам
Встань на ката знову!

III.

Було колись...

І ВАН ПІДКОВА⁶⁰⁾
В. І. Штернбергу⁶¹⁾

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі!
Високі ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,

А внук косу несе в росу,
За ними співає.
Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
Нашій Україні...
А згадаймо! може серце
Хоч трохи спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману⁶²)
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то вие,
Дніпра гирло затопило.
«А нуже, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!»

Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали;
Запінились хвилі,
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам

Того тільки й треба —
Пливуть собі та співають;
Рибалка⁶³) літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне лялька в роті;
Поглядає сюди-туди,
Де то бути роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу⁶⁴), отамани,
Панове-молодці,
А у Царград⁶⁵) до султана
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку-отамане!» —
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!»

Надів шапку.

Знову засипіло
Сине море. Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

С. Петербург. 1839.

ГАМАЛІЯ

(Уривок)

Наш отаман Гамалія⁶⁶),
Отаман завзятий,
Зібрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой, приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару.
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой, як крикнув Гамалія:
«Брати! будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Яничара⁶⁷) бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!»
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
«Слава тобі, Гамалію,

На ввесь світ великий,
На всю Україну,
ІЦо не дав ти товариству
Згинуть на чужині!»

1842.

УРИВКИ З ПОЕМИ
«ГАЙДАМАКИ»

I.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла, —
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Іх уміють. Зійде сонце,

Осушить, пригріс;
А унуки? Ім байдуже, —
Панам жито сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк⁶⁸), душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла, —
Довго, довго кров степами
Tekla чевоніла...

II.

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти.
Батьків немає.

Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чутъ людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи.

Не ховали, —
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризни вовчі.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювати,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!

І Р Ж А В Е Ц Ъ⁶⁹⁾

Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери⁷⁰⁾ з Полтави;
А за ними Гордієнко⁷¹⁾...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати?
Ой пожали б, якби були
Одностайно стали,
Та з Хвастовським полковником⁷²⁾
Гетьмана єднали;
Не стриміли б списи в стрілі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата⁷³⁾),
Не спиняв би їх прилуцький,
Полковник поганий⁷⁴⁾)...
Не плакала б Матір Божа
В Криму за Україну.
Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і Матір-Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе-Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білу хмару,
Опанував запорожцем
Поганий татарин;
Хоч позволив хан на пісках
Новим кощем стати,
Та заназав запорожцям
Церкву будувати;
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...

Боже мій з тобою!

Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказати
Про якогонебудь одного магната
Історію-правду, то перелякати
Саме б пекло можна! А Данта¹⁵) старого
Полупанком нашим можна здивувати.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувати?
А надто сердешну мою Україну?!
ІЦо вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?!

Розказали кобзарі нам
Про войни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття...

Про лютії нари,
ІЦо ляхи нам завдавали,
Про все розказали.
ІЦо ж діялось по Шведчині! —
То й вони злякались.
Оніміли з переляку,
Сліпі небераки!
Отак її воєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... і здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові^{тс}),
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Город будувати,
Як планала за дітками
Старенька мати,
Як діточки на Орелі
Лінію копали,
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
ІЦо конає Гетьманщина,
Неповинно гине;
Чули, чули небожата,
Чули, та мовчали,

Бо й їм добре на чужині
Мурзи завдавали;
Мордувались сіромахи,
Плакали, — і з ними
Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала милосердна,
Неначе за сином,
І Бог зглянувсь на ті сльози
Пречистій сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої;
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Оtam вона й досі плаче
Та за козаками.

Орська кріпость. 1847.

* * *

*

Нащо мені женитися?
Нащо мені братись?
Будуть з мене, молодого,
Козаки сміятысь.

«Оженився, — вони скажуть,
Голодний і голий;
Занапастив, нерозумний,
Молодую волю!»

Воно ѹ правда. Що ж діяти?
Навчіть мене люди!
Іти хіба до вас в найми?
Чи доладу буде?
Ні, не буду чужі воли
Пасти, заганяти,
Не буду я в чужій хаті
Тещу поважати;

А буду я красуватись
В голубім жупані,
На конику вороному
Перед козаками.
Найду собі чорнобривку
В степу при долині —
Високую могилоньку
На тій Україні.

На весілля товариство
Вийде погуляти,
Та винесе самопали,
Викотять гармату.

Як понесуть товариша
В новує світлицю,
Загомонять самопали,
Гукнуть гаківниці.

Як положать отамана
В новій хаті спати, —
Заголосить, як та мати,
Голосна гармата:
Гукатиме, кричатиме
Не одну годину.
І рознесе тую славу
По всій Україні.

Кос-Арал. 1849.

ХУСТИНА

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:
«Хустиночко мережена,
Вишиваная!

Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує...

Хустино моя
Мальованая!

Здивуються вранці люди,
ІЦо в сироти хустка буде
Мереженая,
Мальованая!
А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю.
Доленько моя,
Матінко моя!»
Отак вона вишивала,
У віконце поглядала:
Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги?
Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи співає:
«Доле моя, доле!
Чом ти не такая,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, тулю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Є у мене дари —
Очі мої карі;

Молодую мою силу
Багаті купили;
Може й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи!»

Та й заплакав сіромаха,
Степом ідучи.
Ой застогнав сивий пугач
В степу на могилі;
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились:
«Благослови отамане,
Коло села stati,
Та понесем товариша
В село причащати!»
Сповідали, причащали
Й ворожки питали, —
Не помогло!.. З несціленим
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу?
Чи то нудьга невспуша
Його з ніг звалила?
Чи то люди поробили
Йому молодому,
ІЦо привезли його з Дону

На возі додому?
Благав Бога, щоб дівчину...
Хоч село побачить.
Не доблагав... Поховали;
Ніхто й не заплаче!
Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися... Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з цього світа,
Все забрав з собою. —
А де ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де ж тая веселая
Дівчина-дитина?
На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає...

С.-Петербург. 18. X. 1844.

IV.

Село! I серце одпочине...

Село! і серце одпочине...
Село на нашій Україні —
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі;
А там і ліс, — і ліс, і поле,
І сині гори над Дніпром...
Сам Бог витає над селом!..

1847.

(Уривок з поеми «Княжна»)

* * *

*

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Іще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,

— 89 —

Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз-у-раз скрипів.

С.-Петербург. 1838.

* * *

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалена —
З Переяслава старого,
З Виблої могили⁷⁷) —
Це старішої... мов ті хмари,
Це за Дніпром посіли.
Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною
Неначе дива виринають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак —
Дніпро з лугами виграває;
А сіде, онде за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка, —

**Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом...**

(Уривок з поезії «Соп»).

Орецька кріпость. 1847.

* * *

*

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе ѹ досі, сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучерявое
Свое маленькое внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая сміючись мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: «Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?»
І нищечком старий читає
Перехристившись «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє

І тихо гасне... День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

1850.

* *

...Світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

* *

Садок вишневий коло хати,
Хруші над вишнями гудуть,
Плугаторі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочна вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

1847.

* *

Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона налина;

Пишається налинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
Та попід горою;
Хлюпощуться начаточки
Поміж осокою.
А качечка випливає
З начуром за ними,
Ловить рясну, розмовляє
З дітками своїми.

Тече вода край города —
Вода ставом стала;
Прийшло дівча воду брати,
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати,
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Своїм зятем звати?

С.-Петербург.
1860. 7. XI.

* * *

*

Ой діброво — темний гаю!
Тебе одягає

Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.
Раз укрис тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву...
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золоту,
І сповиє дорогою
Білою габою, —
Та й спать ляже, втомившися
Турбою такою.

15. I. 1860.

О, Боже мій милий!
Тяжко жити на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухати, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О, Боже мій милий, як весело жити!

Уривок з поеми «Гайдамаки»

Ч.

Заросли шляхи тернами...

* *

Заросли шляхи тернами
На тую країну —
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув!
Мабуть мені не вернутись
Ніколи додому;
Мабуть мені доведеться
Читати самому
Оці думи... Боже милий!
Тяжко мені жити!
Маю серце широке —
Ні з ким поділити!
Не дав єси мені долі,
Молодої долі!
Не дав єси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати! Минулися,
Мої дні і ночі

Без радості, молодії! —
Так собі минули
На чужині... Не найшлося
З ким серцем ділитись,
А тепер не маю навіть
З ким поговорити!
Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оци думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказати святого слова,
І душу убогу
Не радуватъ, і не корить
Чоловіка злого,
І умерти... О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ отой убитий,
На тую Україну. —
Не дай мені згинуть
На чужині... Дай хоч глянуть
На тую країну!

Кос-Арал. 1849.

* * *

*

Ой, гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:

Чи не дастъ Бог Милосердний
Хоч на старість волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому:
Там би мене привітали,
Зраділи б старому;
Там би я спочив хоч мало,
Молившися Богу;
Там би я... Та шкода й гадки,
Не буде нічого!..
Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

Орецька кріпость. 1818.

* * *

*

Лічу в неволі дні і ночі —
І лік забуваю!
О, Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо...
Забирають — не вертають

Ніколи, нічого, —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Між бур'янами, за годами
Три годи сумно протекли;
Багато дечого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли;
І нишком проковтнуло море
Мое не злато-серебро —
Мої літа, мое добро,
Мою нудьгу, мої печалі —
Тії незримі скрижалі,
Незримим писані пером.
Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бур'янами
Літа невольничі! А я...
Такая заповідь моя!
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю,
Та й знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку... Рушаю!

Оренбург. 1850.

* * *

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії,
Витає радість і надія
В очах веселих. Любо їм,
Очам негрішним, молодим!
І всі рягочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я...
Чого ж я плачу? Мабудь, шкода,
ІЦо без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

Оренбург. 1850.

N. N.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну;
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,

На сине небо виходить зоря.
Ой, зоре, зоре! — і слози кануть...
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

1847.

* * *

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поля розстилає
І сонце спатоньки зове
У сине море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо... Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою

Оповис тобі душу,
Й не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

1849.

* *

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яній, очерет
Без вітру гнеться... Боже мицій!
Чи довго буде ще мені
В оций незамкнутій тюрмі
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорити,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкляя трава;
Не хоче правдоночки сказати,
А більше ні в кого спитати.

1848.

ДУМКА

Тече вода в сине море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.

Пішов козак світ-за-очі;
Грає сине море, —
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавши?
На кого покинув
Батька, неніку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити;
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».
Сидить козак на тім боці, —
Грає сине море.
Думав, доля зустрінеться, —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами...

(1838)
Петербург

* * *

Ой, три шляхи широкії
Докупи зійшлися;

На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той — сестру, а найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясені в полі,
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.
Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати, —
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...
Не вертаються три брати,

По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

1847.

ТОПОЛЯ

(Уривок)

По лісові вітер висе,
Гуляє по полю,
Край дерев гне тополю
До самого дону.
Стан високий, лист широкий —
Марне зеленіє,
Кругом поле, як те море
Широке, синє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову склонить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ние:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

(1839)

* * *

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло... І не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злой, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замирати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А ноли ні, — то проклинать
І світ запалити!
Страшно впасті у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати,

І спати на волі,
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув!..

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злой, злої!

24. XII. 1845.

VI.

Свою Україну любіть!..

Мені однаково, чи буду
Я жити в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі плачуши умру,
І все з собою заберу;
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись».

Мені однаково, чи буде
Той син молитися чи ні...
Та неоднаково мені,

Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, неоднаково мені!

В казематі. 1847.

* * *

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлися?
І слово правди і любови
В степи і дебрі рознесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати!
То воля Господа.

Годіть,
Смирітесь, молітесь Богу
І згадуйте один другого;
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время лютѣ,
В остатню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть.

1847.

ПРИМІТКИ

1. «Заловіт» написаний 100 років тому, на Різдво, 25. XII. 1845, у Переяславі, коли Шевченко був тяжко хворий.
2. «Орел чорний» — двохголовий царський орел — герб колишньої Російської імперії.
3. Богдан — гетьман Богдан Хмельницький. У цій поезії Шевченко гостро картає Б. Хмельницького за його історичну помилку.
4. Чигирин — колишня гетьманська столиця від Богдана Хмельницького до Дорошенка.
5. Щепкин, М. С. (1788—1863) — славнозвісний артист, кріпацького походження, великий Шевченків приятель.
6. Квітка-Основ'яненко, Г. Ф. (1778—1843) — славнозвісний український письменник, автор низки ловістей та оповідань з селянського життя, також драматичних творів.
7. «І ми — не ми, і я — не я» — Шевченко піतякає тут на піменецькі філософські системи, в основу яких покладено складні міркування про взаємовідносини людського «я» і природи.

8. Тамерлан — татарський хан Золотої Орди.
9. Ян Коллар (1793—1852) — відомий чеський поет. У поемі «Донька Слави» він закликає до слов'янської єдності.
10. Шафарик — чеський учений, йому Шевченко присвятив свою поему «Еретик або Іван Гус».
11. Ганка (1795—1861) — відомий чеський поет і вчений.
12. Слав'янофили — прихильники слов'янського єднання.
13. Римлянин Брут вславився тим, що убив римського царя Тарквінія, після чого Рим зробився республікою. Другий Брут через кілька століть після цього забив Цезаря, який хотів стати царем.
14. Коклес — римлянин, який прославився тим, що він сам одил обороняв од ворожого війська міст у Римі.
15. «Титла» — згачок, яким показують скорочення слів у церковних книгах; «кома» — знак зупинки. Шевченко хоче сказати: читаючи, не мінайте навіть дрібниць.
16. Братство — Запорізька Січ.
17. Синоп і Трапезунд — турецькі міста на березі Малої Азії, до яких добиралися запорожці.

18. Шевченко патякає тут на німецьку колонізацію півдня України.
19. Зіновій — друге ім'я Богдана Хмельницького.
20. Олексій — московський цар Олексій Михайлович.
21. «Великий Льох» і «Суботів» мають одну прорвідну ідею — ідею державної незалежності України. Шевченко показує тут три причини державного занепаду України: перша — трагічна своїми наслідками помилка Богдана Хмельницького — присидання України до Москвищини в 1654 р., друга — невдале повстання гетьмана Мазепи проти царя московського Петра I, третя — знищення Гетьманщини, зруйнування Січі і знесення решток автономії України московською царицею Катериною II.
22. Містерія — драматичний віршовий твір церковно-релігійного змісту. В таких творах виступають як дісві особи т. зв. «Символи» Милосердя, Терпнія і т. д.

Шевченко в «Великому Льохові», з'ясовуючи причини западу державної самостійності України, висловлює свої думки за допомогою символів, які можна так тлумачити: «три душі» — це люди, що через свою на-

ціональну несвідомість чинили в минулому великі кривди Україні.

«Три ворони» — лихі історичні обставини, злі духи України, Польщі і Росії.

«Три лірники» — несвідоме і боязьке суспільство, нездатне до акцій, до чину.

Великим лъюхом люди називали лъюх Богдана Хмельницького в Суботові (кол. Чигиринського повіту), де пібто було заховано багато усякого добра.

23. Юріас Гетьманенко — син Богдана Хмельницького; гетьманував на Україні від 1659 року до 1662.
24. В Пилинівку — Переяславська Рада, на якій Богдан Хмельницький склав умову з Москвою, була 8 січня 1654 р.
25. Батурин (на Чернігівщині) був столицею гетьманів після Чигирина.
26. Чечель — полковник Батуринської залоги під час гетьманування Мазепи.
27. Сейм — річка, приток Десни.
28. Народне вірування каже, що після смерти людини за її душу змагаються злі духи і добре і що таке поневірняння душі — митарства — триває сорок день (чому й справляють сороковини в 40-й день після смерті).

29. Чута — ліс коло старої Січі на острові Хортиці.
30. Перша ворона — злій дух України, друга — Польщі, третя — Росії.
31. Йде мова про Б. Хмельницького, що здобути волю повіз у Київ (в'їзд у Київ після перемоги над Польщею).
32. Злій дух Польщі радіє, що польські пані після повстання 1831 р. прогайнували свої маєтки, живучи на чужині, а не допомагали польському народові.
33. Маяк або хвигуру — робили запорожці з смосянних бочок, ставили їх на високих стовпах і запалювали, щоб подати гасло, коли наближався ворог.
34. Декабристи — офіцери-дворяни, що підняли повстання проти царату в грудні 1825 року в Петербурзі, а через два тижні на Україні коло Василькова (повстання Чернігівського полку). Цар Микола I жорстоко придушив повстання: п'ятьох ватажків було повішено, багатьох заслано на каторгу в Сибір. Шевченко ставився з великою пошаною до цих революціонерів-борців проти царського деспотизму.
35. Тоді будували залізницю поміж Москвою і Ні

- тербургом, яка дуже дорого коштувала і сприяла зловживанням.
36. Барон Корф — начальник найвищої поліційної установи.
 37. Мосці-пані (польське слово) — милостива пані. Це говориться з посмішкою.
 38. Багато учасників польського повстання 1831 року було заслано до Сибіру.
 39. Карамзін (1765—1826) — відомий російський письменник та історик. У своїй «Історії государства российского» він описує переважно події з життя царів, воєначальників та вищих верств, не торкаючись життя простого народу.
 40. Шведський король Карло XII в союзі з українським гетьманом Іваном Мазепою воював проти російського царя Петра I. Під Полтавою 1709 р. московське військо здобуло перемогу і на Україні запанував жахливий террор жорстокого Петра I.
 41. Сула — річка, приток Дніпра. Ромен — місто на Полтавщині над Сулою, де відбувалися криваві карти пад прихильниками Мазепи.
 42. Українські козаки з наказу Петра I мусіли в надзвичайно тяжких умовах працювати над висушуванням болот під Петербургом; багато їх там загинуло.

43. Окопи пад річкою Ореллю (приток Дніпра), що їх робили українці з наказу Петра І.
44. Роботи при копанні Ладозького каналу були найтяжчі для козаків.
45. Павло Полуботок — гетьман України. Петро І посадив його в Петропавлівську фортецю, де славний гетьман і помер.
46. Москва довгий час залежала від татар.
47. Мучитель — цар Іван IV Грозний (1547—1584) був дуже жорстокий з підданими.
48. Петро І заводив чужоземні піменські порядки.
49. «Вельможній байстрята» — себто ті пани українські, що зреялися своєї Батьківщини і поробилися російськими дворянами.
50. «Пчела» — російська газета того часу.
51. Гонта — гайдамацький ватажок, mestник за соціальні і національні кривди, заподіяні Україні.
52. Шевченко висловлює віру в те, що споміж українського народу, з'явиться в майбутньому великий провідник, сильний вождь, лід керівництвом якого повстане поневолений народ проти катів і здобуде Волю України.
53. Над Тясмином, притокою Дніпра, стойть місто Чигирин, колишня гетьманська столиця.
54. Ярчук — собака з вовчими зубами.
55. Ясси — місто в Румунії, колись столиця Мол-

- давій. Богдан Хмельницький оженив свого сина Тимоша з Локсандрою, дочкою молдавського воєводи Лупула.
56. Під Жовтими водами Хмельницький 1648 р. розбив поляків.
 57. Під Берестечком поляки розбили Хмельницького.
 58. «Козака Яременка клуна стойть на тім місці, де стояли палати Хмельницького». (Примітка Шевченка).
 59. З Псалтиря багато поетів брали матеріал для своїх творів в формі переспівів. Шевченко взяв те, що відповідало його політичним поглядам. Псалом XLIII свою ідею цілком відповідає ідеї поезії «Великий Льох». А тому Шевченко і поставив уривок із цього псалма як епіграф до «Великого Льоху». Пізніше Шевченко переклав псалом цей українською мовою. Поет описує тут тяжке становище поневоленого українського народу і звертається до Бога з благанням допомогти «встать на ката знову».
 60. Іван Підкова — особа історична. Він намагався захопити владу в Молдавії, ходив туди походом з запорожцями, але 1578 р. був скаржаний на смерть у Львові. Про морські походи його нічого не відомо. Та Шевченко, хоч

і не додержувався історії в образі Ів. Підкови, проте дав гарний малюнок взагалі морських походів запорожців, додавши від себе фарб і почуття.

61. Штернберг, В. І. (1818—1845) — товариш і близький приятель Шевченків, талановитий художник, що рано помер. Він бував на Україні і брав з української природи і побуту сюжети для своїх картин.
62. Лиман — болотяний солені озера коло Чорного моря та великих рік; тут — широке болотяне гирло Дніпра.
63. Рибалка — птиця, що ловить рибу.
64. Синопа чи Синоп — турецьке місто на побережжі Чорного моря, з азійського боку.
65. Царград — Константинополь — турецька столиця.
66. Гамалія — особа не історична, а вигадана.
67. Яничари — добірне турецьке військо (султанська гвардія), набиравалося з полонених християн, які приймали мусульманську віру.
68. Залізняк — гайдамацький ватажок.
69. Іржавець — село на Полтавщині. В цьому творі Шевченко описує події після поразки Мазепи під Полтавою.
70. Бендери — місто в Басарабії над Дністром.

71. Кость Гордієнко, запорізький кошовий, спільно з Мазепою був проти Петра І.
72. Хвастовський полковник — Семен Палій, представник демократичної течії на тогочасній Україні. Між Палієм і Мазепою не було згоди і єднання, з цього скористався Петро І і здобув перемогу під Полтавою.
73. «Небожата» — запорожці.
74. «Полковник ногайський» — прилуцький полковник Іван Ніс, зрадою видав Батурина царському військові.
75. Данте Аліг'єрі (1265—1321) — великий італійський поет, автор «Божественної Комедії», де в одній частині описано страшні муки грішників у пеклі. На думку Шевченка, наші полулицяки паробили ще більших злочинів, ніж Дантові герой.
76. Глухів (на Чернігівщині) після зруйнування Батурина Петром І був гетьманською столицею Лівобережної України.
77. Вибла могила — дуже висока могила коло Переяслава. Переяслав — старе місто, про нього згадується ще в давніх літописах.

ЗМІСТ

	стор.
Т. Г. Шевченко	5
Заповіт	11
I. Світе тихий, краю милий...	
Думи мої	15
Розрита могила	19
Чигирин	22
До Основ'яненка	25
II. Встане Україна...	
Посланіє	31
Суботів	41
Великий льох	44
Давидові исалми	66
III. Було колись	
Іван Підкова	71
Гамалія	74
З поеми «Гайламаки»	75

	стор.
Іржавець	78
Нащо мені женитися	81
Хустина	83

IV. Село! і серце одпочине...

Село! і серце одпочине	89
Реве та стогне	89
Гори мої високій	90
І досі спиться	91
Світає	92
Садок вишнєвий	93
Тече вода з-під явора	93
Ой, діброво — темний гаю . .	94
О, Боже мій милій	95

V. Заросли шляхи тернами

Заросли шляхи тернами	99
Ой, гляну я, подивлюся	100
Лічу в неволі дні і ночі	101
Огні горять	103
Сонце заходить	103
За сонцем хмаронька пливє...	104
І небо невмите	105
Думка	105
Ой, три шляхи широкій...	106

стор.

Тополя	108
Минають дні , минають ночі. .	109

VI. Свою Україну любіть!..

Мені однаково, чи буду	113
Чи ми ще зійдемося знову? . .	114
Примітки	115

